

Освіта в добу глобалізації: від полікультурності до міжкультуралізму

Проблема необхідності модернізації сучасної освіти викликана процесами глобалізації, активними інтеграційними процесами у світі, міграцією населення тощо. Провідним принципом модернізації освіти, успішного розвитку та співіснування в Європі на межі ХХ–ХХІ ст. став полікультуралізм, який був покликаний вирішити нагальні комунікативні проблеми, забезпечити мирне співіснування та взаємодію, виходячи із визнання європейської єдності і, одночасно, збереження національних відмінностей. На останньому наголошується ще у Європейській культурній конвенції 1954 р., а серед завдань Ради культурного співробітництва ЄС підкреслюється значення захисту прав людини і сприяння усвідомлення європейської ідентичності на основі поліетнічності. Однак запроваджена в останні десятиліття ХХ ст. полікультурна освіта не дала бажаних результатів. Тому перед європейськими та світовими владними колами постала проблема корегування освітньої стратегії з метою вирішення нагальних соціальних і культурних проблем. Виходячи з цього, нами здійснено спробу проаналізувати проблеми освіти в добу глобалізації та обґрунтувати необхідність переходу від принципу полікультуралізму до міжкультурної освіти. Наукова новизна авторського підходу полягає в тому, що окреслена проблема розглядається нами в контексті концепції буттєвого вкорінення людини [12].

Зауважимо, що проблеми глобалізації та її наслідків неодноразово обиралися предметом філософської рефлексії як у світовому, так і у вітчизняному науковому просторі. Однак складність та потенційне багатство смислів відкривають необмежений шлях теоретичного осмислення та практичного дослідження глобалізаційних проблем полідисциплінарному науковому дискурсу.

Власне поняття «глобалізація» є сьогодні одним з найбільш вживаних у науковій лексиці і включає такі смислові аспекти: по-перше, дане поняття характеризувало загальний стан планети в роботах американських та французьких дослідників у 60-х рр. минулого століття та увійшло практично в усі мови світу; по-друге, глобалізація означає інтеграцію економік, особливе сприяння транснаціональним компаніям, результатом чого повинне стати перетворення світового ринку на цілісність. Такі процеси розвиваються за умови інтернаціоналізації, формування полікультурності, активізації взаємодії культур, зниження значення культурних норм національних держав. Створюється ситуація, в якій «національні держави та їхній суверенітет вплітаються у павутиння транснаціональних акторів та підкорюються їхнім владним можливостям, їхній орієнтації та ідентичності» [2, с. 26].

Тим не менше, у сучасному науковому дискурсі не існує певного однозначного визначення поняття «глобалізація». Для характеристики цього процесу використовують метафори, образні вирази, які певною мірою розкривають сутність процесів глобалізації: «нестримний світ» (Е. Гіденс), «плинна сучасність», «індивідуалізоване суспільство» (З. Бауман), «прискорений взаємозв'язок», «ущільнення простору та часу» (Д. Хелд). Так глобалізація, на думку Е. Гіденса, – це «не один процес, а складне поєднання цілого ряду процесів. Вони розвиваються з протиріччями та навіть у протилежних напрямках», тому ними неможливо керувати і вони створюють враження, що «світ вислизає з рук» [4, с. 29]. Тобто, це різнопланові процеси, що змінюють і політичну систему, і державні інститути, і міжособистісні стосунки. За Д. Хелдом, глобалізація, в першу чергу, постає «процесом розширення, поглиблення та прискорення світового співробітництва, що охоплює всі аспекти сучасного соціального життя – від культурного до кримінального, від фінансового до духовного», передбачаючи «трансформацію просторової організації соціальних відносин та взаємодій, що змінюється за допомогою таких показників, як протяжність, інтенсивність, швидкість та вплив, і породжує міжконтинентальні або міжрегіональні потоки та структури

активності, взаємодій та проявів влади» [11, с. 17-19]. Протиріччя процесу глобалізації підкреслює і З. Бауман, на думку якого, глобальний характер сучасного суспільного розвитку є об'єктивним, нездоланим, таким, що породжує тенденції невіддільного контролю людини та сприяє зростанню невпевненості та невизначеності. Але з іншої сторони, З. Бауман акцентує увагу на необхідності аксіологічних змін світу окремої особистості, на міжособистісних відносинах, на життєвих цілях кожної людини. Таким чином глобалізація не формує єдиний світ, а сприяє його фрагментації і є по суті наслідком індивідуалізованого суспільства [1]. Процеси глобалізації породжують стрімкі зміни у політичних та економічних системах, сприяють різкому зростанню міжнародних міграційних потоків та призводять до створення принципово нової соціокультурної ситуації у світі.

Зароджуючись у надрах економічної системи, глобалізація перетворює національну економіку певної країни на космополітичну. Ще у середині XIX ст. К. Маркс писав: «Буржуазія шляхом експлуатації всесвітнього ринку зробила виробництво та споживання всіх країн космополітичним. ...Вона вирвала з-під ніг промисловості національний ґрунт. Споконвічні національні галузі виробництва знищені та знищення їх триває кожного дня. Їх витісняють нові галузі виробництва, запровадження яких є життєво важливим питанням для всіх цивілізованих націй, – галузі, що переробляють вже не місцеву сировину, а сировину, що привозять з найвіддаленіших областей земної кулі. І вироблені фабричні продукти споживають не тільки у межах даної країни, а й в усіх частинах світу. Замість старих потреб, які задовольнялися вітчизняними продуктами, виникають нові, для задоволення яких необхідні продукти найвіддаленіших країн та кліматів. На зміну старій місцевій та національній замкненості та існуванню за рахунок продуктів власного виробництва приходить всезагальний зв'язок та всебічна залежність націй одна від одної» [6, с. 427-428]. Позитивне ставлення автора до змін, що відбуваються в економіці, очевидне. Крім того, ознаки глобалізації виникають набагато раніше, ніж це визначається у сучасному дискурсі глобалізму. Але найбільший інтерес

викликає близькість позицій марксизму та неолібералізму щодо відповідних змін.

Паралельно з економічним процесом глобалізації відбувається більш глибокий та, на нашу думку, руйнівний процес культурної глобалізації та формування так званої «нової» людини. «Цивілізація зі своїми гігантськими містами, – пише О. Шпенглер, – зневажає коріння душі та позбавляється від них. Цивілізована людина, інтелектуальний кочівник, знову стає мікрокосмосом, що не має батьківщини, духовно вільним... *Ubi bene ibi patria* (де добре, там і батьківщина) – таке гасло періоду до виникнення культури та після її знищення» [13, с. 113]. Тобто, сучасна людина – це людина, що живе сьогоднішнім днем, і задля свого задоволення, задля задоволення індивідуальних потреб.

Однак глобалізаційній єдності протистоять національні, етнокультурні та державні цінності, тобто глобалізація актуалізує та активізує проблему і процес національної ідентифікації. Зростає значущість впливовості, сили своєї рідної держави, свого територіального простору. Національні та етнічні характеристики ревальвуються та набувають привабливості у свідомості багатьох людей. Звичайно, самоідентифікація більшості індивідів не обмежується сьогодні національною або територіальною ідентичністю, проте й не відкидає останню. Часом сьогодні ми спостерігаємо загострення почуття національно-етнічної ідентичності, що породжує боротьбу за споконвічно свою територію. Навіть люди-мігранти, хоч і пересуваються у просторі, але в певний час займають визначене місце, живуть на певній території, намагаючись закріпитися, укорінитися на новому, сприятливому для облаштування та життя місці, і у той же час – не втратити зв'язок з батьківщиною.

Проте більшість взаємозалежностей і взаємозв'язків у світі. стосуються не близького, а далекого оточення: віртуальні зв'язки посилюються, а людина відривається від власного роду, тобто – знекорінюється. «Планетарна мобільність активістів глобалізму, їх наднаціональний та екстериторіальний статус, – підкреслює О. Панарін, – це не тільки надбання людства, як

стверджують адепти глобального «відкритого суспільства», це загрожує і найдраматичнішими втратами. Відстороненість від національного середовища груп, що глобалізуються, зростає, їх державна невідповідність, поляризація глобального світу меншості та життєвого світу більшості є викликом, на який ще немає відповіді» [7, с. 123]. Філософ пропонує особливий погляд на перспективи розробки соціально-філософської теорії критичного глобалізму, який спирається на три вихідні положення. По-перше, протилежною стороною формування взаємозалежного світу та оптимістичним поглядам на цей процес, виступає «національна дезінтеграція», що створює загрозу національному суверенітету. По-друге, глобалізація супроводжується «розривом типів соціального часу», що характерний для еліт або аутсайдерів, мас, які включаються у глобалізаційні процеси з різною швидкістю. По-третє, це входження має абсолютно різний характер: еліти стають більш відкритими та мобільними, («туристами», за визначенням З. Баумана), а життєвий простір мас («бродяг») віддаляється від модерну, локалізуючись просторово, однак знекорінюючись онтологічно.

У цьому випадку постає питання: чи можливо зберегти національну ідентичність, національну культуру в умовах глобалізації, чи варто докладати зусилля до цього, і яка роль освіти у вирішенні окреслених проблем?

Певною мірою проблеми збереження національної ідентичності пов'язані з масовими міграціями населення у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ. Офіційна політика (наприклад, європейська) спрямована на формування нових космополітичних або транснаціональних ідентичностей. Засобами в даному випадку виступають єдині права та обов'язки, форма документів, валюта і т. ін.. Однак, це не означає, що етнічні проблеми як такі та проблеми збереження національної ідентичності є неактуальними. Навпроти, процеси глобалізації відкривають саме перед титульними націями зовсім не безхмарне майбутнє. Так у багатьох країнах Європи (Франція, Німеччина, Англія, Голландія і т.д.) проживають великі групи іммігрантів, що відрізняються від європейців високим рівнем народжуваності. Більшість експертів стверджують, що згодом

відбудеться зниження кількості корінних мешканців та послаблення їх економічних, соціальних та політичних позицій. Як наслідок – ослаблення західної демократії та поступова ісламізація Європи.

У посттоталітарних державах європейського простору (в тому числі, в Україні) процеси глобалізації породжують дві протилежні тенденції. З одного боку, відбувається уніфікація, вестернізація та інтернаціоналізація населення. З іншого – ці процеси стимулюють активну протидію, що виявляється як національне культурне та духовне відродження, прагнення до етнонаціонального самоствердження. Тому сьогодні в колективній свідомості східних європейців актуалізовані проблеми мовної приналежності й національної ідентифікації.

У цілому ж у світі переважає прагнення до формування космополітичного світогляду, єдиної світової ідентичності або транснаціоналізму. У розробці підґрунтя формування останніх використовується філософія солідаризму (Г. Ласкі, М. Оріу) та комунітаризму (А. Етціоні, Г. Барзілай), теорії культурної креолізації (Т. Еріксен) та поперечної комунікації (К. Дойч). Останні висувають у якості провідного фактору, що формує взаємну довіру, спільні інтереси та високу територіальну мобільність, комунікацію, реальне живе спілкування людей, які утворюють спільноту на основі дружніх стосунків, творчих зв'язків тощо.

Комунікативні ідеї, запропоновані ще у середині ХХ ст., розвиваються сучасними соціологами Е. Адлером та М. Барнеттом, що визначають спільноти безпеки як колективи людей, що мають загальну ідентичність, високий рівень міжособистісної довіри, поділяють інтереси загалу та орієнтуються на однакові смисли. Дослідники вважають, що такі спільноти можна утворити як на регіональному рівні, так і на міжнародному, світовому, тому підтримують ідею розвитку полікультурності в усіх сферах людського життя [15, с. 4]. Проте виникає питання, як поєднати (або об'єднати) цінності національної культури, що покладаються в основу самоідентифікації людини починаючи з раннього дитинства, та цінності полікультурності, не протиставляючи їх?

На нашу думку, це можливо лише за умови вирішення нагальної задачі деетнізації політики. Розв'язувати ж останню необхідно з дотриманням діалектичних принципів єдності та свободи. В сучасному науковому дискурсі виокремлюються три основні підходи до вирішення проблеми деетнізації політики. Сутність першого витікає з ідеї нестабільності та змінності національно-етнічних спільнот і полягає у формуванні постетнічних націй на ґрунті космополітизму та полікультурності (Д. Холінджер). У якості позитивного прикладу реалізації даного підходу наводять модель поліетнічного суспільства Канади, що побудоване на принципі ліберального культуралізму. Останній вимагає підтримувати не тільки загальні права громадян, але й визнавати особливі права окремих груп, їх особливу ідентичність та своєрідні потреби. Другий підхід спирається на утвердження загальної політичної культури, що повинна бути відмежована від етнічних та національних культур (Дж. Х'юменс). Такий погляд вимагає формування абсолютно нового типу транснаціональної політичної культури та свідомості. Третій варіант передбачає можливість збереження єдності сучасної поліетнічної держави лише за умови вкорінення у свідомість громадян ідеї свободи та значущості окремої особи, а не спільноти [5]. Саме на ґрунті усвідомлення та відчуття цінності окремішності, самості, а не загалу, можна побудувати гармонійний соціум. Проте, з нашої точки зору, в даному випадку важливо і необхідно запобігати егоїзму та індивідоцентризму, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, смисли національної культури та інтересуб'єктивність.

Кардинальні зміни у сфері комунікації призвели до того, що людство фактично потрапило у систему глобального комунікаційного простору, який докорінно змінює характер стосунків між культурами. Сучасні діалоги між культурами не мають одновекторного, локального характеру, а скоріше занурюють культури у площину полікультурних стосунків, створюючи умови для інтегрального діалогу в єдиній семіосфері. По суті сьогодні спостерігається криза локальної культури, яка в принципі є природною у межах того технологічного шляху, що був обраний нашою цивілізацією, і перехід до

інтеграційного рівня культури. Саме виникненням глобального комунікативного простору була обумовлена актуальність проблеми формування полікультурної освіти на європейському просторі.

Нагадаємо, що європейські суспільства набули ознак полікультурності декілька десятиліть тому. Сучасні науковці виділяють певні ознаки полікультурного суспільства, до яких, на думку А. Перотті, належать такі: а) подрібнення та глобалізація культури, яка відзначається, зокрема, новими технологіями інформаційних та комунікаційних систем; б) множинність внесків інших культур до європейського соціокультурного простору; в) регіональний, мовний та етнокультурний плюралізм як наслідок формування національних держав у Європі; г) культурний плюралізм, що є наслідком змішування народностей в результаті остаточного осідання останнім часом в європейських державах економічних та політичних мігрантів; д) багатовекторність внесків інших культур до національної спадщини різних європейських країн (мова, філософія, наука, історія, економіка, побут та інше); е) культурні залишки періоду колонізації та деколонізації в суспільній свідомості (упередження, стереотипи, колоніальні суперечності) [8, с. 32].

Окреслені риси полікультурності та впевненість у провідній ролі освіти в процесі формування адекватного сприйняття особистістю нового інтеркультурного середовища можуть бути підґрунтям для подальших міркувань.

Враховуючи полікультурність європейського простору, Ради Європи звернулася до європейських міністерств освіти з рекомендацією «Про підготовку викладачів з питань навчання інтеркультурному взаємопорозумінню, зокрема в контексті міграційних процесів» (25 вересня 1984 р.) [9]. У рекомендаціях, зокрема, наголошується, що суспільства, які утворилися упродовж останніх десятиліть внаслідок міграційних процесів, характеризуються множинністю культур та відображають незворотній та загалом позитивний процес, з огляду на те, що такі суспільства можуть сприяти налагодженню тісніших зв'язків між різними частинами світу. Тому урядам

всіх європейських держав необхідно ввести питання, що пов'язані з полікультурністю та порозумінням між різними спільнотами, до освітніх програм.

Головним завданням освіти стає формування вміння учня у полікультурному середовищі бачити в Іншому подібність і відмінність та сприймати таке відкриття відмінності як «відкриття зв'язку, а не перепони» (К. Леві-Строс). Тобто, відмінність та подібність є лише другорядними елементами стосовно основного – зв'язку. Саме міжкультурні зв'язки є джерелом збагачення та динамізації освітньо-виховного процесу, основною метою якого є не вивчення певних культур та їх артефактів, а формування попередньої орієнтації дитини на принципи взаємоповаги та толерантності в умовах полікультурності.

Полікультурна освіта та виховання налаштовує на розвиток гуманістичних взаємовідносин, вчить дитину знаходити своє місце стосовно Іншого, формує вміння застосовувати засоби урізноманітнення своїх взаємин з оточуючими. Важливим завданням полікультурного виховання є формування вміння спілкуватися з оточуючими, вирішувати конфліктні ситуації, позбувшись упереджень щодо чужих культур або нейтралізувавши їх раціональними аргументами.

Програма полікультурного навчання Європейського центру молоді Ради Європи, що створений в 1972 році у Страсбурзі, передбачала вивчення дітьми певних наболілих питань у відносинах між носіями різних культур, суспільствами та власне культурами. До таких проблем зараховують, по-перше, глибокі відмінності між культурами як в країні, так і поза її межами; по-друге, формування колективних ідентичностей, націй та їх історію, а також створення стереотипів, упереджень, формування етноцентризму, расизму, вияви жорстокості; по-третє, впливи «окультурення», що глобально відбуваються через оточуючий нас простір.

З метою вирішення даних проблем, полікультурна освіта не повинна була обмежуватися лише розкриттям відмінностей з Іншим. Головне завдання –

навчити дитину діяти у відповідності зі знанням прав людини, не припускаючись будь-яких проявів дискримінації. Тобто, представник іншої культури не повинен сприйматися як нерівний у правовому, соціально-економічному та політичному статусі. А права людини повинні бути центром аксіологічної системи громадянина полікультурного суспільства. Знання та дотримання прав людини – це орієнтир, що дозволяє сприймати Іншого поза ідеологічними або будь-якими розбіжностями економічного, вікового, статевого характеру.

Виконання цих завдань включає два шляхи: 1) теоретичний, що повинен забезпечити прийнятний рівень засвоєння принципів, понять, пов'язаних з дотриманням прав людини, вивчення основних текстів міжнародних декларацій; 2) практичний, за допомогою якого відбувається засвоєння прав людини на рівні цінностей та їх практичного втілення в комунікативній практиці. Причому початком виконання цих завдань повинні бути молодші класи школи або навіть система дошкільного навчання, оскільки саме в цей час відбуваються перші контакти дитини з соціальним життям і легше формується звичка ставитися до іншої людини як до окремої особистості, до найвищої цінності.

Вивчення ж прав людини повинна включати вся система освіти, всі навчальні предмети. Полікультурна освіта як методологія була покликана забезпечити новий рівень міжпредметних зв'язків та включити полікультурний дискурс у шкільну програму в цілому. З іншого боку, це не означає орієнтацію на виключне формування космополітів. В процесі навчання важливо зберігати баланс між рідною та іншою культурою, не протиставляючи їх, а встановлюючи діалектичний зв'язок. Відправною точкою освіти, на нашу думку, все ж повинні бути історичні та національні корені людини.

Проте сьогодні, за умов динамізації культури, швидкоплинності соціальних змін, процес формування особистісної і національної ідентичності людини (як на батьківщині, так і за її межами) є проблематичним. Необмежене зростання можливостей вибору стає негативним, перетворюючи «індивіда на

людину з антенами (з огляду на множинність можливостей та велику кількість цінностей, які йому пропонує сучасне суспільство) на відміну від людини з корінням...» [8, с. 14]. За таких обставин людина відчувається розгубленою, невизначеною, адже диференціація людського „Я” уможливується лише зростанням моральної культури особистості. Саме тому, головним завданням освіти повинно бути (окрім отримання певної кількості знань) створення можливостей практичного функціонування національної та загальнолюдської культури у реальних способах самотворення особистості, що в результаті веде до буттєвого укорінення людини [12].

Практичне втілення принципів полікультурного виховання та освіти у загальноєвропейських масштабах наштовхнулося на певні перешкоди: політичні, професійні (нездатність деяких педагогів досягти нові соціальні реалії, незацікавленість, негнучкість) та об’єктивні соціально-економічні. Певні позитивні зрушення спостерігаються лише в деяких національних системах освіти (Швеція, Нідерланди, Італія), в інших же реалізація принципів полікультурності є не надто успішною і призводить до проблем формування і підтримки національної ідентичності.

Підкреслюючи екзистенційно-персоналістичне значення збереження національної ідентичності в умовах глобалізації та полікультурності, що розмивають ідентичність та призводять до втрати цілісності самої людини, Т. Фрідмен зазначає: «Оливкові дерева (як символ національної вкоріненості людини – А.Р., Ц.Т.) важливі. Вони символізують усе, що вкорінює нас, дає нам самотність і визначає наше місце під сонцем. Оливкові дерева – це родина, громада, плем’я, нація, релігія, а головне – місце, яке ми називаємо домом. Оливкові дерева дають нам тепло родини, радісне усвідомлення своєї неповторності, інтимність особистих звичаїв, глибину людських стосунків. У їх затінку ми відчуваємося впевнено і безпечно, і це дає нам сміливість пізнавати інших і самим розкриватися перед ними. Тому то ми, буває, так завзято сперечаємося за свої оливкові дерева. Адже найкращої своєї пори вони дають нам почуття власної гідності і належності до чогось більшого та важливішого,

ніж ми самі, а ці почуття потрібні для виживання людини так само, як їжа в шлунку. Справді, одна з причин, що національна держава ніколи не зникне, навіть, якщо значення її і зменшиться, – це те, що вона – довершене оливкове дерево – остаточне вираження нашої належності до когось і до чогось – мовної, географічної та історичної. Неможливо бути цілісною особою на самоті. Щоб бути цілісною особою, треба бути частиною оливкового гаю, бути закоріненим у ньому» [10, с. 54]. Таким чином персональний світ людини формується на основі певної національної культури і є «інтерсуб'єктивним світом культури» (А. Шютц). А отже, процес глобалізації ускладнюється піднесенням національного як способу збереження ідентичності, самості особи.

Не дивлячись на це, сьогодні ми вже маємо можливість спостерігати реальні негативні наслідки глобалізації на соціокультурному рівні. Так в Україні відбувається знекорінення та делокалізація традиційної сільської культури, що була осередком збереження та відтворення національної культури, лінгвістичних та фольклорних традицій. Це призводить до маргіналізації та ціннісної девальвації, амбівалентності та психологічної роздвоєності, породжуючи кризу ідентичності. Крім того, насаджується культ споживацтва і надмірних примітивних насолод. Україна все більше відчуває економічну, політичну, інформаційну залежність від інших культур та держав, втрачаючи самість. А українська людина живе по суті у стані внутрішньої еміграції у паралельну реальність – у «телемісто» (З. Бауман). Віртуальна реальність позбавляє людину зв'язків із зовнішнім світом, який сприймається як джерело проблем, та створює ілюзію спокою і комфорту. Втеча у віртуальну реальність не дає людині можливості піднятися на рівень екзистування, позбавляє її реальних духовних сил та людяності, уніфікуючи та знеособлюючи практично кожного.

Такі негативні наслідки глобалізації передбачав ще у тридцятих роках К. Ясперс: «Об'єднання людей земної кулі спричинилося до процесу нівелювання, який ми спостерігаємо з жахом. Всезагальним сьогодні завжди стає поверхове, нікчемне і байдуже. Цього нівелювання прагнуть, наче воно

створює єднання людей. ...Всесвітні конгреси ведуть до посилення цього нівелювання, оскільки там прагнуть не до комунікації гетерогенного, а до спільності релігії та світогляду. Раси змішуються. Культури, що склалися історично, відриваються від власного кореня і спрямовуються у світ технічно обладнаної економіки, у порожню інтелектуальність. Цей процес щойно розпочався, але кожна людина, навіть дитина, втягнута в нього. Захоплення розширенням простору вже починає перетворюватися на відчуття його тісноти...» [14, с. 335-336]. Таким чином К. Ясперс чітко окреслив процеси, що розгортаються сьогодні, передбачивши потрапляння людини у тенета споживацтва, позаісторичного тут-і-тепер-перебування, відірваності від цілепокладання та національної культури. Людина перетворюється на «одномірну» істоту (Г. Маркузе), що запрограмована суспільством на задоволення певних потреб. Відбувається передбачений К. Ясперсом «остаточний відрив людини від її ґрунту. Вона стає мешканцем землі без батьківщини, втрачає спадкоємність, традиції» [14, с. 115]. Горизонти людського існування внаслідок глобалізації не розширюються, а звужуються, життя людини гомогенізується та уніфікується, втрачаючи творчі потенції.

Тим не менше, розуміння загрози втрати національного та нівелювання локального не призводить до його перемоги. У світі все ж переважає прагнення до формування космополітичного світогляду, так званої єдиної світової ідентичності, транснаціоналізму, полікультурності. Остання окреслює культурну багатоманітність людства, що включає як етнічні, національні особливості, так і мовні, релігійні і соціально-економічні відмінності. Полікультурна ж освіта передбачає знайомство з іншими культурами з метою сприйняття і формування толерантного ставлення до інших культур. Але на практиці принцип полікультурності виявився певною формою позитивної дискримінації, що підкреслює відмінності і може виправдовувати нерівність. На сучасному етапі розвитку європейського соціокультурного простору полікультурність переживає кризу, адже у багатьох країнах представники домінуючого населення сприймають визнання культури меншин як загрозу

власній ідентичності, що й призводить до посилення націоналістичних настроїв.

Натомість міжкультурна освіта має на меті сприяння формування поваги, розуміння, діалогу між різними культурними групами. Власне на необхідності переходу від полікультурної до міжкультурної освіти наголошують практично всі європейські лідери. Так А. Меркель визнала, що політика полікультурності фактично провалилась. Тому європейська педагогічна спільнота розробила ідею міжкультуралізму, який, за задумом авторів, має на меті сприяння формуванню розуміння, поваги та діалогу між різними культурними групами. Виходячи з необхідності взаємодії між культурами, ЮНЕСКО розробила Положення по міжкультурній освіті, яка повинна охоплювати все освітнє середовище: від керівництва освітньою сферою до комунікації між учнями.

Вихідними гаслами міжкультурної освіти, що визначені Міжнародною комісією по освіті для XXI століття, є: по-перше, «вчитися, щоб знати» – це передбачає достатньо широкий обсяг загальних знань з певною поглибленою роботою по кільком напрямкам; по-друге, «вчитися, щоб діяти» – передбачає наявність професійних знань та вмінь, а також орієнтуватися у багатьох ситуаціях, працювати в команді, жити в спільноті, в суспільстві; по-третє, «вчитися, щоб жити разом» – це гасло передбачає розвиток розуміння інших і визнання взаємозалежності між людьми через реалізацію спільних проєктів, виховання поваги до цінностей плюралізму, взаєморозуміння та культурної багатоманітності, розвиток почуття солідарності та співпраці між людьми у суспільстві; по-четверте, «вчитися, щоб бути» – це принцип саморозвитку особистості, розвиток здатності ухвалювати власні рішення і нести відповідальність за них.

Також визначені певні принципи, що діють на міжнародному рівні у галузі міжкультурної освіти. Перший принцип міжкультурної освіти – повага до культурної ідентичності учнів, студентів, надання їм якісної освіти з урахуванням культурного різноманіття. Реалізація даного принципу передбачає використання програм і матеріалів, які містять історію, системи цінностей,

інформацію про економічні, соціальні та культурні особливості країн походження учнів. У даному контексті необхідною є спеціальна підготовка педагогів, спрямована на ознайомлення з культурою національних меншин, розвиток вміння адаптувати зміст та методи навчання до потреб етнічних груп, а також навичок запровадження принципів культурної різноманітності в навчальному колективі. Важливою є і взаємодія навчальних закладів з місцевою громадськістю, що дозволить створити на їх базах центри соціально-культурної діяльності.

Другий принцип міжкультурної освіти передбачає надання учням та студентам знань про культуру, вміння та цінності, що необхідні для активної участі у громадському житті. Цей принцип дає гарантії рівних освітніх можливостей для всіх культурних груп, запобігаючи різним формам дискримінації, забезпечує можливості подолання нерівності, що склалася історично і обмежує рівну участь усіх учнів та вчителів у житті суспільства і спільноти. Застосування даного принципу сприяє подоланню міфів та стереотипів стосовно носіїв культури, відмінної від панівної, дає можливість створення інтерактивного освітнього середовища, реалізації спільних проєктів, розвитку впевненості у своїх силах та здатності до співробітництва. Крім того, даний принцип передбачає акцентування значущості вивчення різних мов: як державної, так і рідної, і декількох іноземних.

Третій принцип міжкультурної освіти полягає у забезпеченні усіх учнів, студентів необхідними знаннями про культуру, цінності та особистісні якості, які дозволяють проявити повагу й солідарність з іншими. Реалізація цього принципу приведе учнів до розуміння важливості боротьби проти дискримінації та расизму, знайомства з культурним спадком різних культурних груп, усвідомлення посилення глобальної взаємозалежності між народами, необхідності солідарності й співробітництва, поваги до історичної спадщини різних етнічних груп. Даний принцип дає можливість розвитку навичок комунікації з представниками іншого культурного середовища, у тому числі, з використанням Інтернету, а також приводить до розуміння позитивного

значення культурної різноманітності та права кожної людини бути іншою, до усвідомлення динамічної і плюралістичної природи світової культури.

Втілення принципів міжкультуралізму за сприяння міжнародної інтелектуальної спільноти, що здатна на основі власного життєвого досвіду продемонструвати не еклектичне поєднання непокєднуваного (як це сталося з полікультурністю), а дійти справжнього культурного порозуміння, дозволить розбудувати гармонійний соціум, на основі укоріненості в національній культурі, піднятися до сфери духу у спорідненості з іншими національно-культурними елементами. Міжкультуралізм дозволить подолати фобії та недовіру, не припускати наративів будь-якого центрризму, будувати діалог на ґрунті повсякденного знання, кроскультурної взаємодії, взаєморозуміння.

Подальший розвиток людства, на нашу думку, можливий лише за умови поліфонічного, діалогічного співробітництва в культурній та інших сферах життя. Тільки на основі такого співробітництва може відбуватися не просто споживання зразків іншої культури, а розвиток особистості з одночасним формуванням поваги та розуміння культури, відмінної від рідної, з подоланням мовних бар'єрів, упередженості та зневаги до інших народів, з позбавленням від шовінізму та псевдопатріотизму. Спільні проекти, спільні справи, культурна взаємодія та творча праця приведуть до створення спільного духовного світу, до відчуття соборності та співпричетності. Продуктивною у даному контексті є практика молодіжних програм обміну, проведення спільних наукових та культурних заходів: конференцій, семінарів, виставок, концертів, спектаклів. За таких умов відбуватиметься не знеособлення національних культур, а взаємозбагачення. Така культурна і освітня політика сприятиме зникненню сірої, «одновимірної» людини і призведе до появи нової людини – з відчуттям власної буттєвої вкоріненості і знанням інших культур.

Беззаперечно, в епоху глобалізації «*homo viator*» сягає максимального виявлення, людина сучасної епохи вислизає з локальності, уникає ідентичності, перетворюється на маргінала нового типу. Як підкреслює Р. Парк, «ми невідворотно ведем подвійне існування, прагнучи жити у відповідності до ролі,

яку ми прийняли, і яку суспільство нам нав'язало. Ми опиняємося у постійному конфлікті з собою. Замість того, щоб вести себе просто та невимушено, відповідно природному імпульсу, ми прагнемо пристосуватися до загальноновизнаних моделей» [17, с. 13-21]. Маргінали ж звільняють себе від необхідності дотримуватись певних правил, традицій, цінностей, не ототожнюють себе з жодною культурою, залишаючись чужими на межі культур [16, с. 13-21]. Таким чином, особливість маргіналів нового глобалізованого типу полягає в тому, що вони виступають не у ролі ізгоїв, а, навпроти, у ролі героїв, які користуються привілеями байдужого, холодного, відстороненого ставлення до країни проживання. Новий маргінал не переймається моральними обов'язками, легко спілкується з представниками полікультурного середовища і почувачється у центрі світу. Запобігти появі таких «нових героїв», самовдоволених акторів соціального простору повинна культурно-просвітницька робота та національні системи освіти.

Головним змістом освіти повинно стати вивчення історії та життєвого досвіду рідного народу, що забезпечить найбільш суттєву для кожної особистості етнічну або культурну ідентифікацію, та дозволить людині відкрити для себе свою справжню природу, духовність, автентичний досвід буття і, можливо, подальшу долю. Наголосимо, що певні традиції, обряди, звичаї, а також історичні події, героїв та цінності етнонаціональної культури потрібно вивчати не відсторонено, а включаючи безпосередньо в життєдіяльність особистості. Тільки тоді історія зможе передати прийдешнім поколінням не тільки добродійність предків, а й сучасні права та обов'язки. І тільки той, хто любить і знає свою культуру, здатен полюбити іншу. Виключно важливим є і вивчення культури інших народів. Ж.-І. Кусто вважав, якщо кожна дитина проживе в іншій країні рік, то вона ніколи не зможе повернутися і кидати на неї бомби. Такої ж думки дотримувалась французька мислителька С. Вейль, визначаючи екскурсійно-краєзнавчу роботу в школі найважливішою та пропонуючи якомога більше мандрувати у дитячому та юнацькому віці [3].

Процес навчання і виховання є основою формування навичок міжкультурної комунікації, адже в цей час людина повинна актуалізувати та «привласнити» історію культури, перевівши її з безособової форми в особистісну, у форму суб'єктивного духу, в індивідуальне життя в культурі. Кожний наступний крок у самореалізації особистості засобами освіти означає сходження по щаблях «прогресу», вбирання у свою свідомість і внутрішній духовний світ всього позитивного, що було досягнуто людством на попередніх етапах розвитку, «перемотування» його «у свій розум та у своє вміння» (В.Біблер). Проте культурна ідентифікація та формування етики міжкультуралізму засобами освіти повинні відбуватися не на ґрунті етнонацісизму та національного індивідоцентризму, а виключно у взаємодії із загальнолюдськими цінностями і смислами культури, тобто інтерсуб'єктивно. Освітнянські завдання, породжені процесами глобалізації та, водночас, проблемами національної ідентифікації, вимагають формування у людини таких знань та вмінь, які дозволять, з одного боку, стати толерантною, відкритою для універсуму, а з іншого – не відмовлятися від коренів, що визначають етнічну ідентичність, наповнити їх змістом сьогодення.

Отже, глобалізація, а разом з нею транснаціоналізм та універсальність, ще не одержали перемогу планетарного масштабу. Збереження ж національної ідентичності з одночасним «читанням» інших культур, з формуванням світоглядних основ міжкультуралізму як принципу, що передбачає гнучкість, толерантність і дозволяє запобігати міжнаціональним конфліктам, повинно бути першочерговим завданням національних систем освіти. Можна стверджувати, що освітяни сучасної Європи, враховуючи досвід полікультурного буття, зосередили свою увагу, по-перше, на необхідності навчити людину боротися з нетерпимістю на основі усвідомлення взаємозалежності країн, прагнення до досягнення міжнародної єдності і взаєморозуміння; по-друге, на вихованні толерантності у відносинах між спільнотами, поваги до прав людини, миру, злагоди і демократичних цінностей; по-третє, на формуванні національної ідентичності засобами вивчення рідної

мови, фольклору, традицій та звичаїв, вихованні патріотизму у взаємодії з загальнолюдськими цінностями. Проблема єдиного концептуального підходу до окреслених завдань може бути вирішена і вирішується виключно на основі міжкультуралізму освіти. Врахування та використання досвіду освітянської діяльності європейців є, на нашу думку, необхідним кроком у досягненні соціально-економічної, політичної та культурної стабільності й демократичності у процесі побудови міжнародного співтовариства.

Література

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – М.: Весь мир, 2004. – 188 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика. – К.: «Дух і літера», 1998. – 226 с.
4. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь». – М.: Изд-во «Весь мир», 2004. – 120 с.
5. Кузнецов А.М. Этническое и национальное в политологическом дискурсе // ПОЛИС, 2007. – № 6. – С. 10-21.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М., 1956. – Т. 4. – С. 419-459.
7. Панарин А. Глобализация как вызов жизненному миру. За Хайдеггера // Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста: Сб. – Москва: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 123-154.
8. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. – Львів: Кальварія, 2001. – 128 с.
9. Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи // <https://www.coe.int/en/web/cm>
10. Фрідмен Т.Л. Лексус і оливкове дерево, Зрозуміти глобалізацію. – Львів, 2002 // http://chtyvo.org.ua/authors/Thomas_Friedman/Leksus_i_olyvkove_derevo_Zrozumity_globalizatsiiu/
11. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Д. Глобальные трансформации. – М.: Праксис, 2004. – 600 с.
12. Цимбал Т. Буттєвісне укорінення людини. – К.: НПУ ім. М.Драгоманова, 2005. – 219 с.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Т. 2. – Мн.: ООО «Попурри», 1999. – 720 с.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – 528 с.
15. Adler E., Barnett M. Security Communities. – Cambridge University Press, 1998. – 484 p.
16. Park R.E. Human Nature and Collective Behavior // American Journal of Sociology. 1927. Vol. 32. – № 5. – P. 13-21.